

Łukasz SZATANEK
Wydział Architektury
Politechnika Śląska

ANALIZA ZAŁOŻENIA KARMELITÓW BOSYCH PW. ŚW. ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA I JÓZEFA W ŚWIETLE REGULAMINU BUDOWLANEGO ZAKONU I REGUŁY

Streszczenie. Artykuł przedstawia założenie klasztorne karmelitów bosych w Krakowie pw. św. św. Michała i Józefa w świetle reguły św. Alberta i regulaminu budowlanego zakonu.

Słowa kluczowe: zakon, karmelici bosy, architektura sakralna Krakowa, przepisy budowlane, reguła św. Alberta.

ANALYSIS DISCALCED CARMELITE'S FOUNDATION DEDICATED TO SS. MICHAEL AND JOSEPH IN THE LIGHT OF BUILDINGS REGULATIONS OF ORDER AND RULE

Summary. This paper presents the establishment of the Discalced Carmelites in Krakow under the invocation of SS. Michael and Joseph in the light of the rule of St. Albert and building regulations of Order.

Keywords: Order, Discalced Carmelites, Krakow church architecture, building regulations, the rule of St. Albert.

1. Historia Zakonu karmelitańskiego

Zakon Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel wywodzi się z Palestyny, z pasma górskiego o nazwie Karmel, położonego nad Morzem Śródziemnym niedaleko miejscowości Haifa. Początek zakonu datuje się na XII wiek. Wtedy to do pustelników osiadłych w Wadi-es-Siah dołączyli rycerze – krzyżowcy. W 1209 r. przełożony wspólnoty uzyskał od patriarchy jerozolimskiego św. Alberta regułę dającą początek zorganizowanego życia zakonnego. Od tego momentu zakon zaczął się rozwijać na Górze Karmel i w Palestynie. Ze względu na opanowanie Palestyny przez Turków życie mnichów zaczęło się komplikować

i zmuszeni byli emigrować. Miejscem ucieczki była Europa. Początkowo karmelici osiedlili się na Cyprze i rozpoczęli budowę kolejnych klasztorów na Sycylii, koło Marsylii oraz w Anglii.

W związku z emigracją do Europy zakon był zmuszony do przystosowania swojej reguły do nowych warunków – odmiennych w stosunku do tych występujących w Palestynie. Po wieloletnich wysiłkach i walkach z innymi zakonami bracia góry Karmel zostali zaakceptowani przez papieża jako zakon żebrzący. Połowa XIII wieku to złoty wiek rozwoju opisywanej grupy w Europie zachodniej i wschodniej. Było to związane z objawieniem Najświętszej Maryi Panny nadającej Szkaplerz Święty Świętemu Szymonowi Stockowi.

Rozkwit zakonu spowodował, że w 1395 r. powstał pierwszy klasztor w Polsce, w Krakowie. Wcześniej powstały dwa założenia nieleżące na terenie ówczesnej Polski, tzn. klasztor w Strzegomiu (1382 r.) i Gdańsku (1380r.). Koniec XIV wieku to okres rozluźnienia

w zakonach, czas upadku wielu oraz złagodzenia reguł zakonnych. W połowie XVI wieku zauważono problem i starano się mu zapobiec przez liczne reformy. Jednak zmiany były już bardzo głęboko zakorzenione w świadomości ludzi.

Dopiero reforma św. Teresy od Jezusa oraz św. Jana od Krzyża spowodowała radykalną zmianę, która doprowadziła do oderwania się nowej gałęzi zakonu. Od połowy XVI wieku w Europie zaczęły istnieć dwa niezależne zakony: pierwszy – istniejąca gałąź – Zakon Braci Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel (zwani karmelitami trzewickowymi) oraz druga – nowa gałąź – Zakon Braci Bosych Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel (karmelici bosy). Od tego momentu na świecie oraz w Polsce rozwijały się dwa zakony o wspólnych korzeniach.

2. Reguła św. Alberta

Zawsze pierwotna reguła św. Alberta była początkowym wyznacznikiem, kanonem zarówno dla karmelitów trzewickowych, jak i bosych. Zasady powstałe w 1209 r. w Palestynie zasadniczo różniły się od tych zapoczątkowanych na terenach Europy. Różnice te są widoczne także w architekturze założeń karmelitańskich. Przede wszystkim reguła określa miejsce, w jakim klasztor ma być budowany, czyli miejsce ustronne. Każdy zakonnik od momentu przyjęcia do wspólnoty będzie miał własną celę nadaną przez przeora.

Wszyscy mają przebywać osobno w swoich celach lub blisko nich, rozważając dniem i nocą Prawo Boże, czuwając na modlitwie, chyba że czymś innym słusznym wypadnie się zająć¹.

¹ Na podstawie: Zieliński J.: Klasyczne teksty karmelitańskie, Lublin 1998.

Po środku cel, w centralnym miejscu, miała znajdować się kaplica. Miejsce spotkań i wspólnych posiłków pełnił refektarz. Cela przeora musiała się znajdować przy wejściu do całego założenia, aby mógł witać jako pierwszy nowo przybyłych gości oraz mieć pieczę nad całym obiektem. Przepisy te są podstawą konstytucji i życia karmelitów trzewickowych i bosych, którzy całą swoją regułę oparli wyłącznie na zasadach patriarchy jerozolimskiego.

3. Przepisy budowlane karmelitów bosych

Podstawową różnicą pomiędzy tymi dwiema gałęziami wywodzącymi się z góry Karmel jest fakt, że jedynie karmelici bosci stworzyli przepisy budowlane – regulamin budowlany, określający układ funkcjonalno-przestrzenny, a także wymiary poszczególnych pomieszczeń wchodzących w skład całego kompleksu. Uwagę zwraca na tę różnicę ojciec B. Wanat w książce pt. „Z dziejów zakonnego budownictwa barokowego w Małopolsce”:

*(...) W Małopolsce w XVII i XVIII wieku własne programy budowlane, szczegółowe przepisy budowy i wystroju kościołów i klasztorów posiadali Jezuita, Kameduli, Karmelici Bosi, Reformaci i Kapucyni. (...)*²

Na przełomie XVI i XVII wieku zostały podjęte działania mające na celu regulację zasad związanych z budową założenia, wyborem miejsca, gabarytami kościoła i klasztoru oraz wystrojem wnętrza. Pierwsze przepisy z lat 1581 i 1590 były bardzo ogólnikowe. Podobnie w 1611 r. w konstytucji określono opisowo wymagania skupiając się na skromności wystroju i braku wież.

Dopiero w 1614 r. na Kapitulie Generalnej w Rzymie utworzono komisję do opracowania projektu przepisów budowy kościołów i klasztorów dla całej kongregacji włoskiej. Zasady te zostały ustalone według uznanego wzorca istniejącego kościoła Sancta Maria Della Scala autorstwa Francesco da Voltera. Zasady zapisane w 1614³ r. określały główne wymiary kościoła, kaplic oraz dla części przeznaczonych dla zakonników. Część klasztorna była podzielona na dwie strefy: zewnętrzną – zlokalizowaną wokół małego dziedzińca oraz wewnętrzną (właściwą) – ulokowaną wokół dziedzińca głównego. Wartości liczbowe podane w palmach (1 palma = 24 cm) dotyczyły takich pomieszczeń, jak: cela, oratorium, refektarz, wirydarz, dziedziniec mniejszy i krużganki. Przepisy te zostały skorygowane w 1617 r.; przede wszystkim wprowadzono podział na klasztory mniejsze (20 cel) i większe (40 cel). Wymiary bardziej szczegółowo określały gabaryty poszczególnych części. Ustalenia zostały ostatecznie skorygowane w 1623 r. i stały się kanonem dla całej kongregacji włoskiej. Zostały one dołączone do konstytucji jako obowiązujące prawo.

² Wanat B.: *Z dziejów zakonnego budownictwa barokowego w Małopolsce*. Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 2006.

³ Porównanie: Szatanek Ł., *Przepisy budowlane Karmelitów Bosych i Trzewickowych*, [w:] Bzówka J. (red.): *Badania doświadczalne i teoretyczne w budownictwie*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2012.

Przepisów tych bardzo surowo przestrzegano w XVII wieku, ale już XVIII wieku nastąpiło rozluźnienie powodujące, że obiekty wtedy powstające miały wieże i kopuły.

4. Założenie św. św. Michała i Józefa w Krakowie

Rozwój karmelitów bosych na ziemiach Polski rozpoczął się na początku XVII wieku, kiedy zakonnicy zostali wysłani z Rzymu na misję na wschód Europy. Podczas wędrówki i wypadków losu zatrzymali się w Krakowie. Moment ten zaważył na dalszych dziejach nowej gałęzi karmelitańskiej. Kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny na ulicy Kopernika w Krakowie był pierwszym założeniem powstałym poza terytorium Włoch. Był on budowany jako założenie mniejsze, przeznaczone dla maksymalnie 20 zakonników. Ze względu na szkodliwe warunki zdrowotne oraz położenie poza murami starano się znaleźć (na budowę nowego założenia) teren w obrębie murów miejskich. Klasztor św. św. Michała i Józefa jest położony przy ulicy Poselskiej (dawniej św. Józefa) i ulicy Senackiej (dawniej św. Michała). Lokalizacja taka zapewniała bezpieczeństwo oraz bliskość Zamku Królewskiego, jednocześnie był położony na uboczu miasta. Obiekt był wybudowany jako klasztor większy przeznaczony dla 40 zakonników z myślą o rozwoju zakonu. Założenie św. św. Michała i Józefa ma bardzo zróżnicowaną i krótką historię. Już w 1797 r. władze austriackie zajęły klasztor, przeznaczając go na więzienie. Na miejscu kościoła stanął później sąd. Obecnie teren będący własnością karmelitów zajmuje Muzeum Archeologiczne i Muzeum Geologiczne. Informacje dotyczące założenia można czerpać z następujących źródeł⁴:

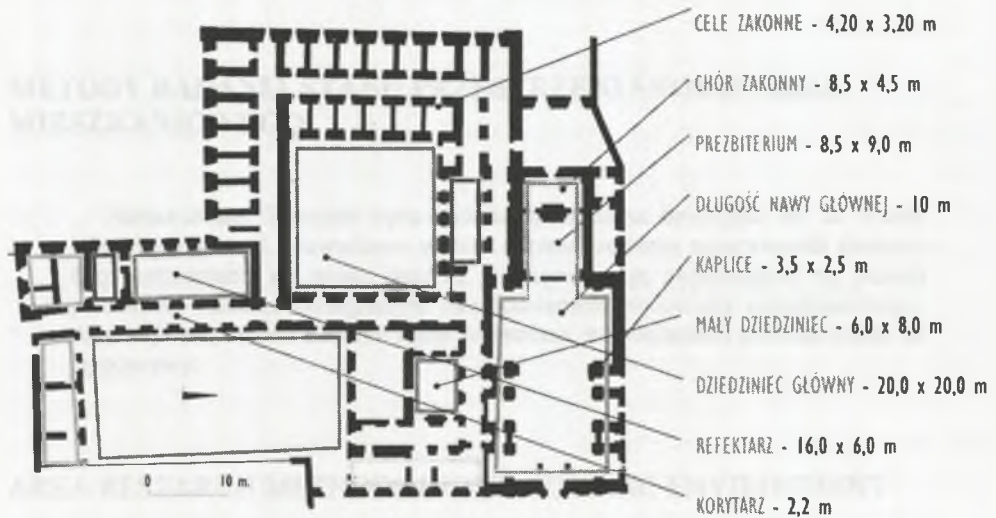
1. rzut przyziemia kościoła i klasztoru z 1797 r.,
2. kołłątajowski plan Krakowa z 1785 r.,
3. pomiary krypt grobowych Radwańskiego z 1841 r.,
4. skromna ikonografia.

Kościół św. św. Michała i Józefa był budynkiem zbudowanym na rzucie krzyża łacińskiego. Korpus był trójnawowy z nawami bocznymi zredukowanymi do kaplic (3,5 x 2,5 m), połączonymi sklepionymi przejściami. Prezbiterium o wymiarach 8,5 m na 9 m było zakończone ścianą prostą, za którą znajdował się chór zakonny (8,5 x 4,5 m). Klasztor według przepisów był podzielony na dwie części zlokalizowane wokół małego dziedzińca (6 x 8 m) oraz wirydarza w kształcie kwadratu o boku 20 m. W skrzydle południowo-wschodnim mieścił się refektarz o szerokości 6 m i długości 16 m.

Cele zakonne (4,20 m x 3,20 m) były rozlokowane na trzech kondygnacjach po 12 cel na każdej. Na podstawie powyższych danych można stwierdzić, że klasztor św. św. Michała

⁴ Wanat B.: Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605 – 1975. Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, ul. Rakowicka 18, Kraków 1979.

i Józefa był zbudowany jako założenie większe. Zgodnie z założeniami konstytucji był podzielony na dwie części. Dodatkowo takie pomieszczenia jak wirydarz, korytarze i refektarz były zaprojektowane zgodnie z ustaleniami komisji określającej przepisy budowlane. Reguła św. Alberta oraz zasady wytworzone na początku XVII wieku dały wzór do naśladowania dla wielu zakonów karmelitów bosych w Polsce i Europie. Podobieństwo tych założeń jest cechą rozpoznawalną i ważną dla zakonu.

Rys. 1. Rzut założenia klasztoru św. św. Michała i Józefa w Krakowie

Fig. 1. Floor plan of foundation SS. Michael and Joseph in Krakow

Źródło: Wanat B., Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605 – 1975, Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, Kraków 1979.

Brykowska M.: Studia nad architekturą baroku układy przestrzenne kościołów Karmelitów bosych. Prace naukowe Politechniki Warszawskiej – prace naukowe – Budownictwo – zeszyt 87. Wydawnictwo Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1984.

Bibliografia

1. Brykowska M.: Studia nad architekturą baroku, układy przestrzenne kościołów karmelitów bosych. Prace naukowe Politechniki Warszawskiej – prace naukowe – Budownictwo – zeszyt 87. Wydawnictwo Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1984.
2. Esteve H., Guarch J.: Zakon Karmelitów. Na siódme stulecie Szkaplerza Świętego 1251 – 1951. Tom I. Młody Karmel, Kraków 1988.
3. Szatanek Ł.: Przepisy budowlane Karmelitów Bosych i Trzewiczkowych, [w:] Bzówka J. (red.): Badania doświadczalne i teoretyczne w budownictwie, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2012.

4. Wanat B.: Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605 – 1975. Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, ul. Rakowicka 18, Kraków 1979.
5. Wanat B.: Z dziejów zakonnego budownictwa barokowego w Małopolsce. Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 2006.
6. Zieliński J.: Klasyczne teksty karmelitańskie, Lublin 1998.

